

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ข้อมูลทางคติชนวิทยาประเภท myth¹ หรือ ตำนานปรัมปรา² เป็นเรื่องราวที่เกิดจากการสังสมและถ่ายทอดประสบการณ์ของมนุษย์ในการพยายามอธิบายปัญหาหรือข้อสงสัยต่าง ๆ ที่คนสนใจใคร่รู้โดยถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องราว ใน Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend (1972: 778) นิยามว่า myth หมายถึง เรื่องราวที่เสนอทำนองว่าได้เกิดขึ้นจริงในอดีตกาลไกลโพ้น อธิบายถึงกำเนิดของจักรวาล อำนาจเหนือธรรมชาติ วีรบุรุษ วัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น Mircea Eliade (1963: 5-6) อธิบายว่า myth คือเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าจริงของชนเผ่าต่าง ๆ ที่ได้เล่าสืบกันมาแต่โบราณก่อนสมัยประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ หรือเทพ และต้นกำเนิดสิ่งต่าง ๆ นอกจากนี้ ประคอง นิมมาน-เหมินท์ (2543: 18) ยังอธิบายว่า เรื่องเล่าประเภทตำนานปรัมปราเป็นการอธิบายถึงกำเนิดของจักรวาล โครงสร้างและระบบของจักรวาล มนุษย์ สัตว์ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ลม ฝน กลางวัน กลางคืน ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ความเป็นมาของชนชั้นผู้นำ ลำดับชั้นและบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมและการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ว่าเกิดขึ้นเมื่อไร เพราะเหตุใด

ตำนานมีลักษณะเป็นผลผลิตของจินตนาการที่เกิดจากความคิดและความเชื่อที่ต้องการความเข้าใจแบบหนึ่งโดยเฉพาะ แตกต่างจากปัจจุบัน เพราะการแสดงออกของตำนานมักเป็นไปในรูปของสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมาจากลักษณะความคิดในสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543: 26) เรื่องราวในตำนานปรัมปราต่าง ๆ จึงเต็มไปด้วยรหัส (code) ที่ต้องอาศัยการตีความเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจสาร (message) ที่คนโบราณได้ถ่ายทอดมาให้ ยิ่งไปกว่านั้น J.Schniewind (1953: 47) อ้างถึงใน Edmund Leach, 1970: 54) ยังกล่าวไว้ว่า myth เป็นรูปแบบของความลึกลับทางศาสนา (religious mystery) ซึ่งเป็นการแสดงออกของความจริงที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ในรูปของ

¹ The New Encyclopaedia Britannica (1991: 710) อธิบายว่า คำว่า myth มาจากคำภาษากรีกว่า mythos ซึ่งมีความหมายต่อเนื่องกัน คือ หมายถึง “คำ” (word) ที่ผ่านการ “พูด” (saying) และ “เรื่องราว” (story) กลายเป็น “เรื่องสมมติ เรื่องแต่ง นิยาย” (fiction)

² ในวงวิชาการของไทยมีคำเรียกแทนคำว่า “myth” หลายคำ การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาขอใช้คำเรียกแทน “myth” ว่า “ตำนานปรัมปรา”

ปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตเห็นได้³ จากคำอธิบายดังกล่าว ตำนานปรัมปราจึงเป็นการสื่อ “สาร” ผ่านระบบสัญลักษณ์ และมีความลึกซึ้งซับซ้อนทางความคิดความเชื่อ ดังนั้น การค้นหาความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ในตำนานปรัมปราของสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงเป็นประเด็นศึกษาที่น่าสนใจ

ในช่วงประมาณทศวรรษ 1930 จนถึงทศวรรษ 1970 ซึ่งเป็นช่วงที่วิธีการหาความรู้แบบโครงสร้างนิยม (Structuralism) มีอิทธิพลอย่างมากทั้งในทางภาษาศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา คติชนวิทยา และวรรณกรรม โคลด เลวี-สเตราส์ (Claude Lévi-Strauss) ผู้นำของการศึกษาเชิงโครงสร้างนิยมในประเทศฝรั่งเศส ได้นำแนวคิดเรื่องโครงสร้างมาศึกษาความหมายที่แฝงอยู่ในตำนานปรัมปรา

เลวี-สเตราส์ตั้งข้อสงสัยว่า เหตุใดตำนานของคนทั่วโลกจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกันอยู่หลายประการทั้ง ๆ ที่คนเหล่านั้นอยู่ต่างสังคมและไม่ได้ติดต่อสัมพันธ์กัน เขาตอบข้อสงสัยนั้นว่า ลักษณะที่คล้ายคลึงกันเกิดจากโครงสร้างพื้นฐานของความคิดของมนุษย์ที่เป็นแบบเดียวกัน ด้วยเชื่อว่า “ความคิดของมนุษย์นั้นมีลักษณะเป็นสากล ทั้งชาวป่าชาวคอกและคนเมืองต่างก็มี human mind เดียวกัน “The human mind is everywhere one and the same and that it has the same capacities.” คือเรามีความคิดที่มีคุณสมบัติอย่างเดียวกัน มีศักยภาพทางด้านต่าง ๆ เท่าเทียมกัน แต่มนุษย์เราได้พัฒนาศักยภาพนี้ไปในทิศทางที่แตกต่างกัน” (ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2533: 53)

ในทัศนะของเลวี-สเตราส์ ตำนานปรัมปราคือเรื่องราวที่สะท้อนกระบวนการทางความคิดแบบดั้งเดิม (primitive thinking / mythological thought / mythical thought) ของชนดั้งเดิมที่สร้างตำนานปรัมปราขึ้นเพื่อตอบสนองความปรารถนาที่จะเข้าใจจักรวาล ธรรมชาติ โลก มนุษย์ เขาเชื่อว่ามนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชนในสังคมดั้งเดิมหรือชนในสังคมปัจจุบันต่างก็มี human mind เดียวกัน กล่าวคือมีลักษณะความคิดที่เป็นสากลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่สิ่งที่แตกต่างกันก็คือชนดั้งเดิมมีกระบวนการหาคำตอบโดยมองความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของแต่ละส่วนว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรภายใต้ระบบเดียวกัน การจะเข้าใจส่วนต่าง ๆ ได้จึงจำเป็นต้องเข้าใจทุกส่วนเสียก่อน แต่กระบวนการหาคำตอบแบบวิทยาศาสตร์ของชนปัจจุบันเป็นการแยกแยะปัญหาออกเป็นส่วน ๆ แล้วจึงตอบปัญหาทีละส่วนโดยมิได้คำนึงถึงความสัมพันธ์ของระบบต่าง ๆ ทั้งหมดในจักรวาล เขาจึงเห็นว่า การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตำนานปรัมปราสำนวนต่าง ๆ ไม่ได้อยู่ที่การแยกแยะประเภทของเรื่องเล่า แต่อยู่ที่การพิจารณาระดับความคิดแบบ myth หรือที่เรียกว่า levels

³ ดันฉบับภาษาอังกฤษว่า “...myth is a formulation of religious mystery – “the expression of unobservable realities in terms of observable phenomena.”

of mythological thought ดังนั้นหากจะศึกษาด้านานปรัมปราให้เข้าใจก็ต้องศึกษาโดยพิจารณา ระบบความสัมพันธ์ของความคิดมนุษย์ที่อยู่ภายใต้ตำนานปรัมปราเรื่องต่าง ๆ นั้นเอง

ด้วยแนวคิดดังกล่าว เลวี-สเตราส์จึงได้นำสำนวนต่าง ๆ ของเรื่องเดียวกันมาพิจารณา ร่วมกันว่าในฐานะเป็นหน่วยของระบบเดียวกัน เราจะต้องอ่านสำนวนต่างๆ ไปด้วยกันพร้อม ๆ กัน เพื่อที่จะเห็นระบบรวมทั้งหมด ระบบรวมของเลวี-สเตราส์จะขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่สำนวน ต่าง ๆ ของเรื่องเดียวกัน ไปจนถึงสำนวนต่าง ๆ ของเรื่องต่าง ๆ ของชนหลาย ๆ กลุ่มในบริเวณ ใกล้เคียงกัน เช่นลุ่มแม่น้ำอเมซอนในอเมริกาใต้ แต่ต่อไปก็ได้ขยายรวมไปถึงเผ่าอื่น ๆ ในอเมริกา เหนือด้วย ในที่สุดแล้วหน่วยของการวิเคราะห์ที่แท้จริงจะไม่ใช่นิยายหรือเขตวัฒนธรรม หากแต่เป็นความคิดของมนุษย์ที่มีลักษณะเป็นสากล (ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2533: 56) กล่าวอีกนัยหนึ่ง เลวี-สเตราส์มีความเห็นว่าการขยายตัวของนิทานปรัมปราจะเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่โครงสร้างของนิทานปรัมปราจะไม่มีการเปลี่ยนแปลง (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2545: 81)

แนวคิดดังกล่าวปรากฏในผลงานของเขา ได้แก่ *The Raw and the Cooked* (1969) ผลงาน ชิ้นนี้เป็นการศึกษาด้านานปรัมปรา 187 สำนวนที่รวบรวมได้จากสังคมวัฒนธรรมของ ชาวอินเดียนแดงตั้งแต่อเมริกาใต้จนถึงอเมริกาเหนือ *The Story of Asdiwal* (1976) เป็นงานวิจัยที่ ศึกษาตำนานปรัมปราจากกลุ่มอินเดียนแดงในแถบชายฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกในแคนาดาซึ่งอาศัยใน รัฐบริติช โคลัมเบีย และตอนใต้ของรัฐอลาสกา นอกจากนี้ยังมีบทความเรื่อง “*The Structural Study of Myth*” (1963) ซึ่งเป็นบทความที่อธิบายวิธีการศึกษาด้านานปรัมปราโดยได้แสดงวิธีการวิเคราะห์ สารสำคัญจากตำนานเรื่องอีดิพัส⁴

เลวี-สเตราส์มีความคิดว่าข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราในกลุ่มชนต่าง ๆ พยายามจะ ส่งสาร (message) ที่เป็นปมความขัดแย้งทางความคิดความเชื่อที่มีอยู่ในใจของคนในกลุ่มชนนั้น ๆ ให้คนรุ่นหลังได้ทราบ และปมความขัดแย้งนั้น ๆ มักแสดงออกผ่านความคิดที่มีลักษณะเป็น คู่ตรงข้าม (binary opposition) (ศิริพร ณ ถกลาง, 2545: 194) ใน *The Raw and the Cooked* (1969) เลวี-สเตราส์ชี้ให้เห็นว่าคู่ตรงข้ามที่สะท้อนผ่านตำนานปรัมปราของชาวอินเดียนแดงก็คือ คู่ตรงข้ามระหว่างธรรมชาติ (nature) กับวัฒนธรรม (culture) ธรรมชาติเปรียบได้กับอาหารที่ดิบ (the raw) และวัฒนธรรมเปรียบได้กับอาหารที่สุก (the cooked) ส่วนในบทความเรื่อง “*The*

⁴ นอกจากผลงานดังกล่าวนี้แล้ว เลวี-สเตราส์ยังมีผลงานอื่น ๆ ที่นำแนวคิดเรื่องโครงสร้างมาใช้ในการ ศึกษาอีกด้วย ได้แก่ งานที่ศึกษาระบบคิดของคนพื้นเมืองโบราณที่ยังไม่มีภาษาเขียน คือ *Totemism* (1963) และ *The Savage Mind* (1966) และงานที่ศึกษาระบบเครือญาติ คือ *The Elementary Structures of Kinship* (1969) รายละเอียดเกี่ยวกับผลงานของเลวี-สเตราส์ได้ในภาคผนวก ข

Structural Study of Myth” (1963) เลวี-สเตราส์ ได้วิเคราะห์คู่ตรงข้ามในตำนานปรัมปราเรื่องอิติพิศพบว่าตำนานปรัมปราเรื่องนี้สะท้อนปมปัญหาขัดแย้งของชนดั้งเดิมที่พยายามจะไขปริศนาว่ามนุษย์ถือกำเนิดจากอะไร มนุษย์เกิดจากพื้นดินตามที่ตำนานเกี่ยวกับกำเนิดมนุษย์จำนวนมากเล่าไว้หรือว่ามนุษย์เกิดจากพ่อแม่ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่มนุษย์รับรู้และเห็นได้จากความเป็นจริง

จากความคิดเรื่องคู่ตรงข้ามของเลวี-สเตราส์ ศิราพร ณ ถลาง (2545: 194) ตั้งข้อสังเกตว่า “คู่ตรงข้ามที่พบบ่อย ๆ ในตำนานปรัมปราของกลุ่มชนต่าง ๆ เป็นคู่ตรงข้ามระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ ซึ่งอาจปรากฏในรูปของความขัดแย้งระหว่างพระเจ้า / เทพเจ้า กับมนุษย์ (God : Men) ในตำนานต่าง ๆ จึงมักมีเรื่องของมนุษย์ที่ทั้งยอมรับ / ไม่ยอมรับอำนาจของพระเจ้า / เทพเจ้า ซึ่งความขัดแย้งระหว่างตัวละครคู่นี้สะท้อนให้เห็นความคิดของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติทั้งในลักษณะที่พยายามปฏิเสธการพึ่งพาธรรมชาติและทั้งที่ต้องยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ” นอกจากนี้ ศิราพร ณ ถลาง ยังได้พินิจตำนานปรัมปราไทย-ไทจำนวนหนึ่งแล้วตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า

หากเรานำเอาข้อสังเกตของเลวี-สเตราส์มาพิจารณาด้านานเรื่องต่าง ๆ ของชนชาติไทก็พอจะเห็นได้ว่า คู่ตรงข้าม ในตำนานหลายเรื่องของคนไทเป็นเรื่องของ “อำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์” คู่หนึ่ง และ “ความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา” อีกคู่หนึ่ง จึงดูเหมือนว่า ตำนานปรัมปราของคนไทพยายามจะ “ส่งสาร” ให้คนรุ่นหลังได้ตระหนักว่า คนไทในอุษาคเนย์นี้ก็ได้ผ่านประสบการณ์ความขัดแย้งและการต่อสู้ทางความคิดระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ ดังเช่นเรื่องของแม่ขวัญข้าวที่โกรธมนุษย์ที่ปฏิบัติตนนางโดยมิชอบ หรือเรื่องของแกนในตำนานน้ำเต้าปุงที่บันดาลให้เกิดน้ำท่วมโลกเมื่อมนุษย์ไม่เชื่อฟังและไม่เช่นสรวงบูชา

ส่วน “คู่ตรงข้าม” อีกคู่หนึ่ง หรือ “สาระสำคัญ” อีกประการหนึ่งที่ตำนานปรัมปราของชนชาติไทหลายเรื่องพยายามจะ “บอก” กับคนรุ่นหลังก็คือ “มีความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาที่รับเข้ามาภายหลัง” ในตำนานเรื่อง “ข้าขวัญข้าว” ได้สะท้อนคู่ของความขัดแย้งอันนี้ให้เห็นได้ชัด เพราะตัวละครที่ขัดแย้งกันคือ “ข้าขวัญข้าว” ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ให้ “ธรรมชาติ” เป็นใหญ่ กับ “พระพุทธรเจ้า” ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ชนชั้นปกครองรับเข้ามาและส่งต่อให้

ชาวบ้านซึ่งเป็นคนที่อยู่ในสังคมชาวนาที่เคยนับถือธรรมชาติเป็นใหญ่ พฤติกรรมที่ขัดแย้งกันในตำนานก็เป็นเรื่องของ “ใครมีบารมีเหนือกว่ากัน” และ “ทำไมยักษ์วิญข้าวจึงไม่ไหว้พระพุทธเจ้า” ซึ่งสะท้อนความขัดแย้งกันในเชิงอำนาจของความเชื่อทั้งสองระบบนี้

(ศิริพร ณ ถลาง , 2545: 194-195)

ศิริพร ณ ถลาง ตั้งข้อสังเกตดังกล่าวโดยพิจารณาจากตำนานปรัมปราเพียงกลุ่มหนึ่งเท่านั้น จากการที่ผู้วิจัยสำรวจข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทย-ไทพบว่า มีตำนานปรัมปราอีกเป็นจำนวนมาก หากพิจารณาตามเนื้อหาสามารถจำแนกได้เป็นประเภทใหญ่ๆ คือ ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว ตำนานสุริยคราสและจันทร์คราส ตำนานฝน ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ ได้แก่ ตำนานเมือง เช่น ตำนานเมืองเชียงตุง ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และตำนานวีรบุรุษต่าง ๆ เช่น ตำนานพระยาเจือง ตำนานขุนบรม ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท ได้แก่ ตำนานปุชณียสถานจำพวกตำนานพระธาตุและตำนานพระพุทธบาท เช่น ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ ตำนานพระธาตุช่อแฮ ตำนานพระบาทยังหวัด ตำนานพระบาทสี่รอย หรือ ตำนานปุชณียวัตถุจำพวกตำนานพระพุทธรูป เช่น ตำนานพระแก้วจันทน์ ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้า ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม เช่น ตำนานสงกรานต์ ตำนานกฐิน นอกจากนี้ยังมีตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็น ตำนานเบ็ดเตล็ด ไม่สามารถจัดเข้าประเภทต่าง ๆ ข้างต้นได้โดยตรง

จากการสำรวจข้อมูลตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทยข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีตำนานปรัมปราเรื่องอื่น ๆ ที่สะท้อนความขัดแย้งระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ และความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาดังเช่นที่ ศิริพร ณ ถลาง กล่าวไว้ด้วยเช่นกัน เช่น ในตอนท้ายของ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ มีเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคที่ทำให้เมืองล่มเมื่อมนุษย์ทำผิดสัญญากับนางนาคริศา เมืองสุวรรณโคมคำจึงร้างกลายเป็นท่าหลวงไปได้ชื่อว่าท่าโคมคำ หรือในตำนานปรัมปราอื่น ๆ ที่กล่าวถึงการที่มนุษย์กินเนื้อกระรอกเผือก ตะพานน้ำเผือก หรือปลาไหลเผือก จึงเป็นเหตุให้เมืองล่ม เช่นในเรื่อง ผาแดงนางไอ่ ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม เป็นต้น เนื้อหาในตำนานปรัมปราเหล่านี้สะท้อนความขัดแย้งระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ ซึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติจะเป็นผู้ลงโทษเมื่อมนุษย์ประพฤติไม่เหมาะสม

ส่วนตำนานปรัมปราที่สะท้อนความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาก็มีปรากฏเช่น ใน อูร์จคราตุ และ ตำนานพระเจ้าตนหลวง ได้กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง

ปาฏิหาริย์ปราบพญานาคให้ยอมอ่อนน้อมนมัสการพระองค์ ดำเนินวัดพระธาตุปู่อ ซึ่งกล่าวถึง ยักษ์ตนหนึ่งไม่ได้กินอาหารมา 7 วัน พยายามจะจับพระพุทธเจ้ากินเป็นอาหาร พระพุทธเจ้าจึงทรง แสดงปาฏิหาริย์และสอนให้ยักษ์รักษาศีล หรือในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ก็กล่าวถึง พระพุทธเจ้า เสด็จปราบอาพวักยักษ์ที่เมืองอาฬวี อีกทั้งเสด็จไปโยนกนकरเพื่อเทศนาโปรดยักษราชที่ ดอยอ่างสรง (อ่างสลุง) เป็นต้น ทั้งนาคและยักษ์ในตำนานเหล่านี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อ ดั้งเดิมที่สะท้อนให้เห็นว่าเคยมีความขัดแย้งกับพุทธศาสนา

เมื่อสำรวจตำนานปรัมปราไทยประเภทต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่า ความขัดแย้งที่ปรากฏมิได้มี เฉพาะความขัดแย้งทางความเชื่อทางศาสนาซึ่งสะท้อนผ่านคู่ตรงข้ามระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติ กับมนุษย์ และความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาเท่านั้น ตำนานปรัมปราไทยยังสะท้อนให้เห็น ความขัดแย้งอีกประการหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ด้วย ดังเช่นที่ปรากฏใน ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ ศิราพร ณ ถลาง ยังไม่ได้นำมาประกอบการตั้งข้อสังเกตข้างต้น

ในตอนต้นของ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของนาคเช่นเดียวกับใน อูรังคธาตุได้กล่าวถึงพญาศรีสัตตนาครกับพญาสุตตนาครทะเลาะกันเรื่องแบ่งปันอาหารถึงขั้นต่อสู้กัน พญาศรีสัตตนาครไม่สามารถต้านทานพญาสุตตนาครได้จึงพาบริวารคู่ยักวักแผ่นดินพ่ายหนีทาง ทิศหริตจนมาถึงถ้ำคูหาที่พระพุทธเจ้าประทับกระทำกตกิจเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย เกิดเป็นแม่น้ำชื่อ ขลนที ส่วนพญาศรีสัตตนาครเห็นว่าหนองน้ำนั้นจะเป็นที่อยู่ที่ไม่ปลอดภัยก็คู่ยักวักแผ่นดินหนีออก ไปทางทิศอากาศเนย์ เกิดเป็นแม่น้ำชื่อแม่น้ำอู เนื้อหาของตำนานที่กล่าวถึงการทะเลาะกันของ พญานาคทั้งสองนี้สามารถตีความได้ว่าเป็นความขัดแย้งกันระหว่างชนพื้นเมืองที่นับถือความเชื่อ ดั้งเดิมในลัทธิขุขานาคหรือซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งเหนือธรรมชาติที่บันดาลให้เกิดธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ หนอง บึง ภูเขา ฯลฯ และแหล่งที่อยู่อาศัย ในประเด็นนี้ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2543: 19) ก็ได้ กล่าวถึงไว้ว่า ตำนานปรัมปราเกี่ยวกับนาคที่มีเนื้อความทำนองเดียวกับ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ นี้ “ผู้เล่าหรือผู้แต่งพยายามอธิบายถึงการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมในผืนแผ่นดินใหญ่ ของภูมิภาคอุษาคเนย์โดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งโขง” จึงกล่าวได้ว่า ตำนานปรัมปราเรื่องนี้เป็นเรื่อง หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนเป็นสาเหตุของการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน นั่นเอง

ในตำนานวีรบุรุษก็สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนด้วยเช่นกัน เช่น เรื่อง พระร่วงที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารต่าง ๆ สุกัญญา สัจฉายา (2542: 202-216) ศึกษาพบว่า เรื่องของพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในตำนานพงศาวดารต่าง ๆ ได้เล่าที่มาเป็น 3 แนว คือ แนวแรก พระร่วงเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย มีแม่เป็นคนพื้นเมืองเดิม (นางนาคหรือนางผีเสื้อ) แนวที่สอง พระร่วงเป็นเชื้อสายกษัตริย์ขอม ต่อมาได้เป็นใหญ่ในหมู่ไทยเมืองใต้ และแนวที่สาม พระร่วงเป็น

ชาวละโว้ แข็งข้อกับขอมซึ่งเป็นผู้ปกครองแล้วไปหนีขึ้นไปเป็นใหญ่ในที่เมืองสุโขทัย จะเห็นได้ว่า คำที่มาของเรื่องพระร่วงในแนวที่สามซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งของกลุ่มชนทั้งในแง่ชาติพันธุ์คือ ละโว้ที่ขัดแย้งกับขอม และในแง่ชนชั้นคือ ระหว่างผู้ถูกปกครองกับผู้ปกครอง

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะรวบรวมตำนานปรัมปราไทยมาศึกษาโดยนำแนวคิดสำคัญในวิธีการหาความรู้แบบโครงสร้างนิยมของโคลด เลวี-สเตราส์มาประยุกต์ใช้ เพื่อพิจารณาว่า ภาพรวมของความขัดแย้งที่ปรากฏในตำนานปรัมปราไทยเป็นความขัดแย้งในเรื่องใด จะเป็นความขัดแย้งในเรื่องความเชื่อทางศาสนาและกลุ่มชนต่าง ๆ ตามที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นไว้หรือไม่ ทั้งนี้ ด้วยเห็นว่าการนำตำนานปรัมปราจำนวนมากขึ้นมาวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าวจะทำให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนและมีหลักฐานยืนยันได้มากยิ่งขึ้น อีกทั้งในการวิเคราะห์ดังกล่าวต้องอาศัยการตีความสัญลักษณ์ต่าง ๆ ด้วย การศึกษาครั้งนี้จึงสามารถทำให้เข้าใจสัญลักษณ์ในตำนานปรัมปราไทยได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม สังคมไทยเป็นสังคมที่มีลักษณะประนีประนอม เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น การประนีประนอมเป็นแนวทางหนึ่งที่คนไทยนำมาใช้เพื่อลดความขัดแย้ง แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นได้ในตำนานปรัมปราด้วยเช่นกัน ดังเช่นที่สิราพร ณ ถลาง เสนอทัศนะไว้ว่า

...ข้อมูลตำนานปรัมปราในบางตอนและในบางเรื่องก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า ณ จุดหนึ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของภูมิภาคนี้ ได้มีการประนีประนอมยอมรับพุทธศาสนาและได้มีการ “บูรณาการ” ความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธศาสนาอย่างสนิทสนม ดังเช่นตัวอย่างตำนานข้าวของทางอีสานและลาว จำนวนหลายลักษณะ ที่ได้สะท้อนบูรณาการประวัติศาสตร์พัฒนาการของเมล็ดข้าวให้คู่ขนานไปกับประวัติของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ หรือในตำนานสร้างโลกเรื่อง ปฐมมูลมุติ หรือ มูลปฐมปันทา ที่ได้กล่าวถึงตัวละครชื่อพรหมสังสี พรหมสังไส้ หรือ ปุตตังโคยะสังกะสา-อิตตังโคยะสังกะสี ซึ่งเท่ากับได้บูรณาการเอาปุสังกะสา-ย่าสังกะสี คู่สร้างโลกในระบบความเชื่อดั้งเดิมของคนไทเข้ามาไว้ในระบบพุทธศาสนาโดยการยกระดับให้เป็น “พรหม” หรือเล่าว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สร้างปุสังกะสา-ย่าสังกะสี ทั้งหมดนี้คงเป็นภาษาของตำนาน (mythical language) ที่พยายามจะบอกคนรุ่นหลังว่า “แม้จะมีการปะทะสังสนทนกัน ในความคิดความเชื่อดั้งเดิมเรื่องการนับถือธรรมชาติกับความเชื่อทางพุทธศาสนาที่รับเข้ามาจาก “ภายนอก” แต่ท้ายที่สุดก็ได้มี

การยอมรับความเก่าแก่และความสำคัญของอำนาจเหนือธรรมชาติ (เช่น แม่ขวัญข้าว / แม่โพสพ และปู่สังกะสา ย่าสังกะสี) เข้ามาไว้ในระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาของคนไทย”

นอกจากนี้ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2541) ก็ได้เสนอทัศนะเรื่องการประนีประนอมระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาไว้ด้วยในบทความเรื่อง “ย่าขวัญข้าว: ความสัมพันธ์ทางด้านวรรณกรรมและภาพสะท้อนการประนีประนอมของพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในล้านนา เชียงตุง และสิบสองพันนา” (2541) โดยชี้ประเด็นว่าวรรณกรรมเรื่องย่าขวัญข้าวฉบับต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกันมากจนกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด และพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมเพราะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการแต่งและเทศนาเรื่องย่าขวัญข้าวจึงมีบทบาทในการทำให้พิธีกรรมที่มีการผสมกลมกลืนของพุทธศาสนากับความเชื่อแบบดั้งเดิมนี้ประกอบพิธีได้สำเร็จ อีกทั้งในบทความเรื่อง “พระพุทธเจ้าในตำนานและนิทานพื้นบ้านไทย - ไทย” (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542ข) ก็พบว่าพระพุทธเจ้าในสายตาหรือความคิดของชาวบ้านไทย-ไทมีหลายลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือเป็นผู้มีฤทธิ์มีอำนาจไม่น้อยไปกว่าเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่เคยนับถือกันมาก่อนตำนานต่าง ๆ สร้างเรื่องจากความประทับใจในพระคุณลักษณะที่มีอภิญาญาณของพระพุทธเจ้า เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เสด็จมายังที่ต่าง ๆ เป็นการสร้างความรู้สึกที่พระพุทธเจ้ามิได้เป็นบุคคลอื่นขณะเดียวกันก็สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้สถานที่ ส่วนการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในตำนานเกี่ยวกับพิธีกรรมเป็นการช่วยย้ำให้เห็นความสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิมว่าให้สามารถปฏิบัติต่อไปอย่างสบายใจ ไม่รู้สึกเกิดความขัดแย้งหรือคับข้องใจเมื่อนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก เป็นต้น

นอกจากนี้ สุกัญญา สุขฉายา (2537) ยังเสนอบทความที่สะท้อนให้เห็นการประนีประนอมระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาเรื่อง “การปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เป็นพุทธ การศึกษาจากวรรณคดีล้านช้าง” พบว่าความเชื่อหลักที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีล้านช้างที่นำมาศึกษา คือ ความเชื่อเรื่องแถนและความเชื่อในเรื่องวิญญาณ มีการปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เป็นพุทธ โดยปรับการเล่าเรื่อง โดยนิทานที่เป็นตำนานเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ใช้วิธีแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ในบางเหตุการณ์และตัวละครบางตัว ส่วนนิทานที่เป็นทำนองนิยายผู้เล่าจะอ้างว่าเป็นชาดก มีการปรับบทบาทของตัวละครโดยเพิ่มบทบาทของพระอินทร์และลดบทบาทของแถน สร้างตัวละครที่เป็นแบบฉบับของพระเอกในอุดมคติหรือผู้ปกครองในอุดมคติจากแบบของพญาจักรพรรดิราชในพุทธศาสนา และผสานแนวคิดที่มาจากความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธศาสนาในเรื่องผู้ปกครองด้วยการนำเทวดาในพุทธศาสนาเข้ามาแทนที่แต่มิได้ลบล้างความเชื่อดั้งเดิมให้หมดไป อีกทั้งอธิบายเรื่องผู้ปกครองโดยใช้ความเชื่อเรื่องเวรกรรมแทนความเชื่อเรื่องสายแนน

ในส่วนของการประนีประนอมความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ปรานี วงษ์เทศ (2542: 69-85) ศึกษา ตำนานท้าวฮุ่งขุนเจือง และเสนอทศนะว่า ตำนานเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นทั้งในเรื่องของความขัดแย้งและการประนีประนอมระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ โดยสรุปไว้ว่า ตำนานเรื่องท้าวฮุ่งขุนเจือง เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในเขตล้านนา คือ แถบเมืองพะเยา เชียงราย และขยายเข้าไปทางตะวันออกจนถึงเขตหลวงพระบางและเวียงคานอันเป็นแหล่งที่อยู่ของกลุ่มชนที่ต่างเผ่าพันธุ์มากที่สุด ในอุษาคเนย์ ตำนานสะท้อนความขัดแย้งของกลุ่มชนต่าง ๆ อันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน แต่ท้ายที่สุดก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขโดยมีความรู้สึกชื่นชมยกย่องผู้นำที่เป็นวีรบุรุษร่วมกัน คือ ขุนเจือง ผู้สามารถสร้างบูรณาการของเผ่าพันธุ์ที่แตกต่างกัน โดยการแต่งงานและจากความเชื่อทางศาสนาาร่วมกัน ดังนั้น ประเด็นเรื่องการประนีประนอมความขัดแย้งในตำนานปรัมปราไทยจึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจศึกษา

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาทั้งในเรื่องความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย เพราะนอกจากจะทำให้ทราบว่าตำนานปรัมปราไทยสะท้อนความขัดแย้งในเรื่องใดแล้ว ยังจะทำให้เข้าใจว่า มีการประนีประนอมความขัดแย้งในลักษณะใดด้วย นอกจากนี้ยังจะทำให้เข้าใจสัญลักษณ์ต่างๆ ในตำนานปรัมปราไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญลักษณ์ที่ผู้ถ่ายทอดตำนานปรัมปรามุ่งสะท้อนให้เห็นประเด็นเรื่องความขัดแย้งและการประนีประนอม อีกทั้งการศึกษานี้ยังจะเป็นการชี้ให้เห็นคุณค่าของข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราซึ่งถูกมองว่าเป็น “เรื่องเหนือจริง” ที่แท้จริงแล้วสามารถนำมาใช้อธิบาย “ลักษณะที่เป็นจริง” ของสังคมไทยในแง่ของการเป็นสังคมที่มีลักษณะประนีประนอมอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ความขัดแย้งและการประนีประนอมที่ปรากฏในตำนานปรัมปราไทย
2. เพื่อตีความสัญลักษณ์และวิเคราะห์สารสำคัญที่สะท้อนจากตำนานปรัมปราไทย

สมมติฐานของงานวิจัย

ความขัดแย้งและการประนีประนอมทางความเชื่อทางศาสนาและความขัดแย้งและการประนีประนอมระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ เป็นสารสำคัญที่สะท้อนจากตำนานปรัมปราไทย

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาโดยใช้ข้อมูลตำนานปรัมปราไทย (ในประเทศไทย) ที่เป็นเอกสารลายลักษณ์ที่มีการตีพิมพ์แล้วเป็นหลัก และจะนำตำนานปรัมปราไทย (นอกประเทศไทย) มาประกอบการศึกษาเพื่อเสริมประเด็นศึกษาบางประเด็นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น⁵

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมตำนานปรัมปราไทยจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และจำแนกประเภท
2. ศึกษาแนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยาที่ใช้อธิบายข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราโดยเฉพาะทฤษฎีโครงสร้างนิยมของโคลด เลวี-สเตราส์
3. ตีความสัญลักษณ์เพื่อวิเคราะห์ความขัดแย้งและการประนีประนอมที่สะท้อนผ่านตำนานปรัมปราไทย
4. อภิปรายคุณค่าของข้อมูลประเภทตำนานปรัมปราที่สามารถนำมาอธิบายสังคมไทยที่มีลักษณะประนีประนอม
5. สรุปผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการเรียนรู้ระบบคิดอันเป็นสากลของมนุษย์ที่สะท้อนผ่านตำนานปรัมปราไทย
2. ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้งและการประนีประนอมทางความเชื่อทางศาสนาและความขัดแย้งและการประนีประนอมระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ที่สะท้อนผ่านตำนานปรัมปราไทยกับสังคมวัฒนธรรม
3. ทำให้เข้าใจสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในตำนานปรัมปราไทยซึ่งสามารถนำไปใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์ในข้อมูลทางคติชนวิทยาประเภทอื่น ๆ หรือใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษาอ้างอิงในศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทย ผู้วิจัยจำแนกงานวิจัยออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่ศึกษาด้านปรัมปราในเชิงวรรณกรรม และกลุ่มที่ศึกษาด้านปรัมปราในเชิงคติชนวิทยา-มานุษยวิทยา รายละเอียดมีดังนี้

⁵ ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก

1. งานวิจัยที่ศึกษาด้านานปรัมปราในเชิงวรรณกรรม ส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ของสาขา วิชาารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร และมีพบอยู่บ้างในวิทยานิพนธ์ ของภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และวิทยานิพนธ์ของสาขาภาษา และวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แนวการศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นการปริวรรต ศึกษา อักษรวิธี เนื้อหา ฉันทลักษณ์ ถ้อยคำสำนวน คุณค่าเชิงวรรณศิลป์และเชิงสังคม ความเกี่ยวข้องกับ ด้านประวัติศาสตร์ โครงสร้างการเขียน และภาพสะท้อนของสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏใน วรรณกรรม จึงเป็นการศึกษาค้นคว้าหลายลักษณะเป็นสำคัญ งานวิจัยเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการศึกษา ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย ซึ่งผู้วิจัยจะนำแนวคิดสำคัญของทฤษฎี โครงสร้างนิยมของโคลด เลวี-สเตราส์ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เพราะรายละเอียดในการ ศึกษาค้นคว้าตำนานปรัมปราต่าง ๆ ในงานวิจัยแต่ละเล่ม สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อสังเคราะห์ ภาพรวมของตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทยได้

งานวิจัยในระยะแรกได้แก่ วิทยานิพนธ์ของกตัญญู ชูชื่น (2525) เรื่อง พระเจ้าเลียบโลก ฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์ งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเนื้อหาของตำนานพระเจ้าเลียบโลกซึ่งผู้วิจัย พบว่า มีเนื้อหากว่าถึงการเสด็จเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก การ ย่ำรอยพระบาท การประทานเภสาธาตุ การทำนายเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนา การประดิษฐาน พระพุทธศาสนาและการนำพระบรมธาตุส่วนต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ภายหลังเสด็จปรินิพพานไป ประดิษฐานในท้องที่ต่าง ๆ และกล่าวถึงความรุ่งเรืองและความเสื่อมของพุทธศาสนาในดินแดนที่ เกี่ยวข้องโดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนา นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษาในเรื่องตัวอักษรไทยวน ภาษา วงศัพทและลักษณะคำประพันธ์ และกล่าวถึงความรู้เรื่องต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานเรื่องนี้

ในปีต่อมา มีวิทยานิพนธ์เรื่อง ตำนานเชียงแสน: การศึกษาเชิงวิจารณ์ ของ พรสวรรค์ อัมรานนท์ (2526) ซึ่งมุ่งศึกษาวิเคราะห์ตำนานเชียงแสน 3 ส่วนในแง่ของตัวอักษร อักษรวิธี อักษรธรรมล้านนา ศักราชที่ใช้ และลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน จากการศึกษาใน ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ตำนานนี้มีลักษณะเป็นวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์ ส่วน ศักราชและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานเชียงแสนมีความสำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์ตอนต้น ของอาณาจักรล้านนา ต่อมา มีวิทยานิพนธ์ในแนวเดียวกันนี้อีก 3 เรื่อง คือ การศึกษาเชิงวิจารณ์ วรรณกรรมอีสานเรื่องหน้าผากไกลกะดัน ของพรณี วันเทียร (2527) ผู้วิจัยได้นำวรรณกรรมเรื่อง หน้าผากไกลกะดันซึ่งมีลักษณะเป็นตำนานปรัมปรามาศึกษาลักษณะอักษร อักษรวิธี คุณค่าทางด้าน วรรณกรรมและสังคม การศึกษาด้านานพระธาตุประจำปีเกิด ของภัสราภรณ์ เทศธรรม (2529) ซึ่งศึกษาด้านานพระธาตุเฉพาะที่มีศาสนสถานปรากฏในภาคเหนือของประเทศไทยจากตำนาน พระธาตุ 7 ฉบับ โดยมุ่งปริวรรตและศึกษาในด้านอักษร อักษรวิธีของอักษรธรรมล้านนา

วรรณศิลป์ วัฒนธรรมและสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม และวิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่ ของ ศรี แนวรงค์ (2533) ซึ่งศึกษา จามเทวีวงศ์ ฉบับวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ วิทยานิพนธ์เหล่านี้เป็นการศึกษาของสาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชา ภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร

งานวิจัยเกี่ยวกับตำนานปรัมปราไทย-ไทในเชิงวรรณกรรมของภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องขุนบรม ของยูริ อภิรักษ์ภูติทธิ (2527) ซึ่งศึกษาเรื่องขุนบรมทั้งในฐานะที่เป็นวรรณกรรมตำนานและในฐานะเอกสารทางประวัติศาสตร์ ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมตำนานพบว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ ปรากฏ แนวความเชื่อดั้งเดิมผสมผสานกับแนวความเชื่อทางพุทธศาสนา ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ ของเนื้อหา เป็นการอธิบายพฤติกรรมสังคม เหตุทวนสถาบันกษัตริย์ ในฐานะเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรมเรื่องนี้ยังเสนอภาพสังคมวัฒนธรรมสมัยอดีตซึ่งเป็นสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบผลิต เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ประชาชนมีอาชีพเกษตรกรรมแบบพึ่งพาธรรมชาติอย่างเดียว เมื่อ ประชากรเพิ่มจึงมีการอพยพโยกย้ายถิ่นเพื่อขยายพื้นที่ทำกินหรือย้ายไปยังแหล่งที่อุดมสมบูรณ์กว่า และสังคมใหม่ก็พัฒนาเป็นรูปแบบทางการเมือง ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายรัฐ มุ่งเน้นเรื่องสัมพันธไมตรี นอกจากนั้นยังพบว่า เรื่องขุนบรมเป็นเอกสารชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เคยมีคนกลุ่มหนึ่ง อพยพจากเหนือลงใต้เพื่อตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ อีกเล่ม หนึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2530) ศึกษาเรื่อง มหาเทพเรื่องท้าวบาเจือง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบเรื่องราวของพญาเจืองใน มหาเทพเรื่องท้าวบาเจืองกับวรรณกรรมเกี่ยวกับพญาเจืองตำนานอื่น และวิเคราะห์เนื้อหา ลักษณะทางจิตลักษณะและการใช้ถ้อยคำตำนาน ผู้วิจัยพบว่า เรื่องพญาเจืองในวรรณคดีเรื่องนี้ คล้ายคลึงกับวรรณกรรมเกี่ยวกับพญาเจืองตำนานอื่นในประเด็นสำคัญ คือ พญาเจืองรบชนะพวก แกว ได้เป็นกษัตริย์เมืองเงินยาง และสิ้นพระชนม์ในการรบที่ขุนนาน วรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วย ส่วนที่เป็นบทประพันธ์ดั้งเดิมซึ่งน่าจะแต่งขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 และส่วนที่เป็นบทประพันธ์แทรกเสริมมีอยู่ 2 ตอน ไม่สู้ไพเราะนัก ส่วนที่เป็นบทประพันธ์ ดั้งเดิมสะท้อนให้เห็นสังคมล้านช้างในสมัยผู้แต่ง มีลักษณะเป็นสังคมกสิกรรม มีกษัตริย์ ราชวงศ์ และขุนนางเป็นชนชั้นปกครอง ไพร่และทาสเป็นชนชั้นที่ถูกปกครอง แม้ว่าจะรับแนวคิด บางประการจากพุทธศาสนา แต่ความเชื่อในเรื่องเทพผู้สร้างและวิญญาณบรรพบุรุษยังมีอิทธิพลอยู่ มาก คำประพันธ์ที่ใช้คือ โคลงฉันท์ โคลงสี่สุภาพ และโคลงกลบท ถ้อยคำภาษาส่วนใหญ่เป็นภาษา ลาว มีภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาเขมรบ้าง วรรณคดีเรื่องนี้มีความยิ่งใหญ่ในด้านเนื้อหาและดีเด่น ในด้านวรรณศิลป์ ถือได้ว่าเป็นวรรณคดีที่สำคัญยิ่งในภูมิภาคนี้

ส่วนที่สาขาภาษาและวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีวิทยานิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมตำนานล้านนา: การศึกษาวิธีการสร้าง ของ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง (2541) ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิธีการสร้างวรรณกรรมตำนานล้านนาที่พิมพ์เผยแพร่แล้วจำนวน 69 เรื่อง พบว่า นิยมเขียนด้วยวิธีปริวรรตและวิธีเรียบเรียง และสามารถแบ่งกลุ่มตามเนื้อหาได้ 7 กลุ่มคือ ตำนานปูชนียสถาน ตำนานประวัติโบราณสถานและโบราณวัตถุ ตำนานเมือง ตำนานบุคคล ตำนานปูชนียวัตถุ ตำนานประวัติพุทธศาสนา และตำนานเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ส่วนในเรื่องการศึกษาโครงสร้างของตำนานมีลักษณะเป็นการศึกษาโครงเรื่อง ซึ่งพบว่ามีองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ แกนเรื่อง เนื้อหาหลัก และเนื้อหารอง นอกจากนี้ยังศึกษาจาริตนนิมจาริตนนิมประณามพจน์และบันทึกท้ายเรื่อง จาริตนนิมคำไหว้ จาริตนนิมการยืมเนื้อหาตำนาน และจาริตนนิมอนุภาค

2. งานวิจัยที่ศึกษาด้านานปรัมปราในเชิงคติชนวิทยา-มานุษยวิทยา งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ในกลุ่มนี้มุ่งชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตำนาน กลุ่มชน ความเชื่อ และพิธีกรรม งานบางชิ้นผู้วิจัยได้นำทฤษฎีตะวันตกมาเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลตำนานปรัมปราไทย

มีวิทยานิพนธ์จากภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ศึกษาวิจัยข้อมูลตำนานปรัมปราที่สัมพันธ์กับความเชื่อและพิธีกรรม คือในปี พ.ศ. 2531 มีวิทยานิพนธ์เรื่อง นิยายปรัมปราเรื่องแฉก: วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง ของ ภีรน้อย โชติกันตะ ผู้วิจัยศึกษาความเชื่อเรื่องแฉกในด้านเนื้อหาและบทบาทความเชื่อตามโลกทัศน์ของชาวอีสานในอดีตเปรียบเทียบกับปัจจุบัน และศึกษาบทบาทของความเชื่อเรื่องแฉกที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของชาวอีสานโดยใช้แนวคิดการหน้าที่นิยม (Functionalism) พบว่า ความเชื่อเรื่องแฉกมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสานในอดีต ทั้งในการกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิต กำหนดความคิดทางการเมือง ทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข รวมทั้งทางด้านสันตนาการ ถ้วนความเชื่อเรื่องแฉกนั้น พบว่า ความเชื่อเรื่องแฉกที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาลถูกผสมผสานด้วยความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องสวรรค์และนรก ความเชื่อเรื่องแฉกและขุนบรมในฐานะวีรบุรุษเลื่อนกลางไปจนแทบไม่มีเหลืออยู่ ส่วนความเชื่อเรื่องผีसांगเทวดายังปรากฏอยู่ว่าแฉกมีฐานะเป็นผีแต่ก็คลี่คลายไปในรูปแบบของผีसांगเทวดาอื่น ๆ เช่นผีตาแฮก หรือแฉกนาอย่างไรก็ตาม การแสดงออกเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแฉกยังคงปรากฏอยู่ในพิธีกรรมบุญบั้งไฟ

ต่อมามีวิทยานิพนธ์เรื่อง การใช้เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะ: ศึกษาเฉพาะกรณีชาวบ้านป่าจี้ ของ ธนันท์ เศรษฐพันธ์ (2536) ซึ่งมุ่งศึกษาการใช้เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะของชาวบ้านป่าจี้ ตำบลแม่เหิชะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และศึกษาคุณค่าและบทบาทของเรื่องเล่าในชุมชนโดยใช้แนวคิด “Ethnography of Speaking” ของ Dell Hymes ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านใช้เรื่องเล่านี้อ้างอิงถึง “ประวัติ” หรือ “ตำนาน” ของผีปู่แสะย่าแสะและพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ เรื่องเล่า

และพิธีกรรมนี้มีบทบาทเชื่อม โยงอดีตครั้งพุทธกาลกับปัจจุบันและดอกย้ำความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด แต่ปรับทางสังคมของหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันทำให้เรื่องเล่าและพิธีกรรมนี้ลดความสำคัญลงมาก ไม่ได้มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเหมือนในอดีตที่ผ่านมา กลายเป็นเพียงเรื่องเล่าและพิธีกรรมที่มีบทบาทเฉพาะเพื่อแสดงถึงความเก่าแก่ของชุมชนและรากเหง้าของวัฒนธรรม

ในปีต่อมาชุดินธรา วัฒนกุล (2537) ได้ศึกษาเรื่อง กรือเซะ: ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ปรัมปรานิยาย และพิธีกรรม วิทยานิพนธ์นี้ชี้ให้เห็นว่า การชุมนุมประท้วงที่มีสยิดกรือเซะใน พ.ศ.2532-2533 นอกเหนือไปจากเหตุผลทางการเมืองการปกครองแล้ว ความขัดแย้งในกรณีดังกล่าวยังอาจเกิดจากเหตุผลทางด้านวัฒนธรรม พบว่า ทั้งชาวมลายูสลิมและชาวจีนในจังหวัดปัตตานีซึ่งมีปรัมปรานิยายเป็นของตนเองได้พยายามใช้เงื่อนไขที่มีอยู่ในปรัมปรานิยายมากล่าวอ้างความชอบธรรมให้แก่กลุ่มเพื่อช่วงชิงสิทธิประโยชน์ทางสังคม ซึ่งน่าจะเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งนำไปสู่ความขัดแย้ง ทั้งนี้เพราะคนจีนซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยที่ได้ประโยชน์เหนือกว่าชาวมลายูสลิมซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ วิทยานิพนธ์เล่มนี้จึงแสดงให้เห็นถึงบทบาทของตำนานปรัมปราที่มีต่อสังคมเมื่อมีการนำตำนานปรัมปรามาผูกโยงกับประเด็นขัดแย้งทางสังคม

ส่วนที่คณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีวิทยานิพนธ์ในสาขามานุษยวิทยาเรื่อง “นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย ของพิเชฐ สายพันธุ์ (2539) วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาพิธีบูชาพญาสัตตนาคราแห่งวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม โดยใช้แนวคิดของ Victor Turner ในการวิเคราะห์พิธีกรรม ผู้ศึกษาได้ใช้ตำนานที่เกี่ยวกับนาค เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานพระธาตุพนม หรือ อูรังคินทาน และตำนานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการอธิบายความหมายดั้งเดิมของนาคมาศึกษาโดยพิจารณาประกอบกับความคิดเรื่องนาคที่ปรากฏในวัฒนธรรมและพิธีกรรมของชาวอีสาน เพื่อเปรียบเทียบกับความหมายของนาคที่เปลี่ยนแปลงไปในพิธีบูชาพญาสัตตนาคราซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2500

การศึกษาด้านานปรัมปราไทย-ไทในทางคติชนวิทยา เริ่มจากงานวิจัยของศิริพร ฅ กลาง (2539ก) เรื่อง การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไท งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบตำนานสร้างโลกของคนไทกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในและนอกประเทศไทยโดยใช้วิธีการทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยาในการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาทั้งสำนวนบอกเล่าและสำนวนลายลักษณ์ 50 สำนวน เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทเกี่ยวกับการสร้างโลก การสร้างมนุษย์ และเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของคนไทแต่ละกลุ่ม โดยพิจารณาจากความแตกต่างและความเหมือนคล้ายของตำนานสร้างโลกของคนไทแต่ละกลุ่ม จากการศึกษาพบว่าตำนานสร้างโลกมี 3 แบบเรื่อง คือ แบบเรื่องปู่สังกะสา - ย่าสังกะสีสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า และ

แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันคืน ส่วนเนื้อหาของตำนานสร้างโลกของคนไทนั้น สะท้อนระบบคิด และวัฒนธรรมของคนไททั้งในเรื่องความคิด ความเชื่อ การกระจายของคนไท และความสัมพันธ์ของคนไทกลุ่มต่างๆ

นอกจากการศึกษาตำนานสร้างโลกแล้ว ศีราพร ณ ถลาง (2539) ยังเสนอบทความเรื่อง “ตำนานข้าวกับความเชื่อของชนชาติไท” ในการประชุมทางวิชาการเรื่องชนชาติไทกับวัฒนธรรมข้าว บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาด้านเกี่ยวกับข้าวซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่แพร่หลายในชนชาติไทหลายกลุ่ม โดยศึกษาในเชิงโครงเรื่องอันจะนำไปสู่การชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของคนไทยแต่ละกลุ่ม และการวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์อันจะทำให้เข้าใจลักษณะทางความเชื่อและวัฒนธรรมของชนชาติไทหลายประการ ผลการศึกษาพบว่า ทั้งโครงเรื่องและเนื้อหาของตำนานข้าวเป็นสิ่งบันทึกเรื่องราวและประสบการณ์ของคนไทในอดีตที่มีต่อข้าวและขวัญข้าว มีการถ่ายทอดกันมาทางมุขปาฐะและยังอยู่ในการรับรู้ของคนไทในปัจจุบัน เมื่อเปรียบเทียบตำนานข้าวสำนวนต่าง ๆ จะพบจุดร่วมทางความคิดความเชื่อของคนไทยต่อเรื่องขวัญข้าว เนื้อหาหลักจะมุ่งเน้นในเรื่องบุญคุณของข้าวซึ่งทำให้เกิดแนวปฏิบัติทางพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในชนชาติไทกลุ่มต่าง ๆ อีกทั้งศีราพร ณ ถลาง (2541) ยังได้เขียนบทความเรื่อง “ตำนานกับวัฒนธรรม: กรณีศึกษาด้านข้าวของคนไท” ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาอนุภาค แบบเรื่อง และสำนวนต่าง ๆ ในนิทานต่างกลุ่มวัฒนธรรมจะทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของนิทานในแต่ละวัฒนธรรม และทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมนั้น ๆ ด้วย จากการศึกษาและวิเคราะห์โครงเรื่องตำนานข้าวสำนวนต่าง ๆ ของคนไทซึ่งแบ่งออกได้ 2 กลุ่มคือ โครงเรื่องประเภทข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย พบมากในตำนานข้าวของไทยคำ ไทยลาว และอีสาน และโครงเรื่องประเภทข่าขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า พบในตำนานข้าวของไทยลื้อ ไทยจีน ไทยใต้คง ไทยวน (ล้านนา) ทำให้เห็นประเด็นทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจที่สะท้อนจากตำนานข้าวคือ ความขัดแย้งระหว่างข่าขวัญข้าวกับพระพุทธรเจ้า และตำนานข้าวในฐานะเป็นแม่บททางจริยธรรมและพิธีกรรม

แนวทางในการศึกษาของศีราพร ณ ถลาง ข้างต้น ได้เป็นแนวทางของวิทยานิพนธ์เรื่องการวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไท ของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) ซึ่งศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทบางกลุ่มโดยใช้แนวคิดทฤษฎีของนักคิดสำนักโครงสร้างนิยม คือ เลวี-สเตราส์ และวลาดิเมียร์ พรอพพ์ รวมทั้งศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสุริยคราสและจันทรคราส พบว่า ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสมี 4 แบบเรื่อง แต่ละแบบเรื่องมีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อและศาสนาแตกต่างกัน กล่าวคือ แบบเรื่องกบกินเดือน / ตะวัน เป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทก่อนรับอิทธิพลทางพุทธศาสนา แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะ / โกรธกัน และ แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน เป็นแบบเรื่องที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา และแบบเรื่องราหูอมจันทร์ / อาทิตย์ เป็นแบบเรื่องในคติพราหมณ์-ฮินดู

การวิเคราะห์เปรียบเทียบและเชื่อมโยงความคิดความเชื่อในตำนานสำนวนต่าง ๆ ทำให้เห็นพัฒนาการของตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครที่สะท้อนพัฒนาการทางความคิดและความเชื่อทางศาสนาในสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไท

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2543) ยังได้เขียนบทความเรื่อง “การใช้ตำนานในการจัดกลุ่มคนไท-ไทย” โดยนำตำนานปรัมปรา 3 เรื่องคือ ตำนานสุริยคราสจันทรคราสที่ต้นศึกษา และตำนานข้าวตำนานสร้างโลกที่สิราพร ณ ถลาง ศึกษาการจัดกลุ่มความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมของชนชาติไทได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มแรก ได้แก่ ไทลื้อ ไทเงิน ไทยวน กลุ่มที่ 2 ได้แก่ ลาว ไทดำ ไทขาว และกลุ่มที่ 3 คือ ไทยวน ไทอีสาน ไทภาคกลาง และไทภาคใต้ นอกจากนี้ปฐม หงษ์สุวรรณ (2545) ยังเสนอบทความเรื่อง “Rain Myth: Reflection of the Tai Relation between Tai Peoples and Thai People from Folklore Theories” ซึ่งนำแนวทางที่ใช้ในการศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของตำนานสุริยคราสและจันทรคราสมาศึกษาข้อมูลประเภทตำนานฝนของชนชาติไท

ในปี 2541 มีหนังสือเรื่อง คติชนกับคนไทย-ไท รวมบทความทางด้านคติชนวิทยาในบริบททางสังคม สิราพร ณ ถลาง และสุกัญญา ภัทรราชย์ (บรรณาธิการ) ในหนังสือเล่มนี้มีบทความที่เกี่ยวกับการศึกษาด้านปรัมปราหลายบทความซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการนำประเด็นความรู้ต่าง ๆ มาประกอบการวิเคราะห์ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย บทความเหล่านั้น ได้แก่ “ฟูเฮย-เซี่ยหมุย: ตำนานกำเนิดมนุษยย์ของชาวเข้า” ของ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร (2542) บทความนี้ศึกษาด้านเรื่อง ฟูเฮย-เซี่ยหมุย ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสร้างโลก กำเนิดมนุษยย์ หรือมนุษยย์คู่แรกของโลก โดยศึกษาเปรียบเทียบอนุภาคหลักในแต่ละสำนวน ได้แก่ อนุภาคการต่อสูระหว่างมนุษยย์กับเทพเจ้า อนุภาคน้ำท่วมโลก อนุภาคการแต่งงานของพี่น้อง อนุภาคน้ำเต้าและกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษยย์ ประกอบกับการวิเคราะห์ด้วยบริบททางสังคมวัฒนธรรมพบว่า ตำนานเรื่องนี้มีทั้งความแตกต่างและเหมือนคล้ายกับตำนานสร้างโลกของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น จึงแสดงให้เห็นสถานภาพและวิถีชีวิตของชาวเข้าที่สัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่น ๆ

บทความเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านลาวพวนจากจังหวัดสุพรรณบุรีตามทฤษฎีทอมป์สันและพรอพท์” ของ สุรวดี หุนนภักดี (2542) ซึ่งใช้วิธีการศึกษาของเลวี-สเตราส์ ประกอบกับทฤษฎีอื่น ๆ เพื่อวิเคราะห์นิทานคำพ้าของชาวลาวพวนอำเภอบางปลาม้าเปรียบเทียบกับนิทานเรื่องเดียวกันอีก 4 สำนวนที่รวบรวมได้จากประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พบว่า แต่ละสำนวนมีเนื้อเรื่องและรายละเอียดของเหตุการณ์คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้การตีความนิทานเรื่องทำวคำพ้ายังทำให้ร่องรอยที่มาจากแหล่งต่าง ๆ กัน ที่สำคัญคือ ความเชื่อทางศาสนาเอกลักษณ์ของชาวลาวพวน ตำนานเทพปกรณัม ความเชื่อเกี่ยวกับภูมิจักรวาลและอิทธิพลที่ได้รับจากประเทศอินเดีย

หนังสือดังกล่าวยังมีบทความของ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2542ก) เรื่อง “พญาเจือง: วีรบุรุษในตำนานของชนชาติไท” ผู้เขียนได้นำเรื่องราวพญาเจืองจากวรรณกรรม 5 กลุ่มคือ ล้านนา ลีบสองพันนา เชียงตุง ล้านช้าง และไทดำในเวียดนาม มาศึกษาเปรียบเทียบ พบว่ามีประเด็นที่ตรงกันและแตกต่างกันใน 7 ประเด็น คือ ชื่อ ระยะเวลาที่มีชีวิตอยู่ ประวัติส่วนตัว การรบกับแคว การอภิเษกเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ และเหตุการณ์หลังสิ้นชีวิต นอกจากนี้ยังพบว่านิทานเรื่องเจืองปรากฏในชนเผ่าขมุและสะเดียง เมื่อเปรียบเทียบกับพญาเจืองจากวรรณกรรมของชนเผ่าไทพบว่าแตกต่างกันคือ เจืองในนิทานชนเผ่าขมุและสะเดียงเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมส่วนในวรรณกรรมชนเผ่าไทเป็นวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ แต่ก็มีเรื่องราวบางประเด็นที่คล้ายคลึงกัน และบทความเรื่อง “ตำนานในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว: ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับปริบททางสังคม” ของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2542) ซึ่งพบว่าตำนานและพงศาวดารลาวพวนแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน 2 ลักษณะ คือ การเอาใจเอียงกันและการช่วยเหลือกัน ตำนานต่าง ๆ ได้ถ่ายทอดแบบแผนการดำเนินชีวิตระหว่างชาติพันธุ์และชนเผ่าต่าง ๆ โดยถ่ายทอดคติความเชื่อและศาสนา เรื่องการถือผีฟ้าหรือผีแถนอย่างเด่นชัด ตำนานต่าง ๆ มีลักษณะร่วมกันทางด้านเนื้อเรื่องคือแสดงให้เห็นแบบแผนครอบครัวชนชั้นผู้นำที่เป็นการสมรสแบบผัวเดียวเมียเดียว ผู้ชายเป็นใหญ่ และมีการขัดแย้งในครอบครัวระหว่างบุตรคนโตและคนรองอยู่เสมอ ส่วนลักษณะร่วมทางด้านแนวคิดปรากฏแนวคิดเรื่องมหาบุรุษและกุศลกกรรม นอกจากนี้ยังมีลักษณะร่วมทางสังคมคือแสดงให้เห็นปัญหาสังคมของเมืองชายขอบในเรื่องความไม่แน่นอนของเขตน้ำแดนดิน

อนึ่ง ในปี 2542 นี้ มีบทความที่น่าสนใจของปรานี วงษ์เทศ เรื่อง “ตำนานเกี่ยวกับเผ่าพันธุ์ของชาวอุษาคเนย์” ปรานี วงษ์เทศได้นำตำนานปรัมปรา 3 เรื่อง คือ ตำนานน้ำเต้าป๋ง ท้าวสูงขุนเจือง ที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มคนสองฝั่งแม่น้ำโขง และ ตำนานท้าวอุ๋ทอง กับตำนานที่เกี่ยวข้องกับการค้าเรือสำเภาในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาวิเคราะห์ให้เห็นว่า ตำนานปรัมปราเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนและเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ที่ได้กลายมาเป็นประชากรพื้นฐานในประเทศไทยทุกวันนี้

ใน วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ของภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็มีบทความที่ศึกษาด้านปรัมปราไทย-ไทด้วย คือ บทความเรื่อง “พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม” ของ สุกัญญา สุธงษา (2542) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระร่วงเป็นทั้งวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ (historic hero) และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม (culture hero) ของคนไทย ในเชิงประวัติศาสตร์ พระร่วงเป็นพระนามที่ใช้เรียกกษัตริย์ของอาณาจักรสุโขทัยโดยมิได้ระบุเฉพาะเจาะจง เรื่องของพระร่วงที่ปรากฏอยู่ในตำนานพงศาวดารต่าง ๆ ได้เล่าที่มาเป็น 3 แนวคือ แนวแรก พระร่วงเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย มีแม่เป็นคนพื้นเมืองเดิม (นางนาคหรือนางผีเสื้อ) แนวที่ 2 พระร่วงเป็นเชื้อสายกษัตริย์ขอม ต่อมาได้เป็นใหญ่ในหมู่ไทยเมืองใต้ และ

แนวที่ 3 พระร่วงเป็นชาวละโว้ แข็งข้อกับขอมซึ่งเป็นผู้ปกครองแล้วหนีขึ้นไปเป็นใหญ่ที่เมืองสุโขทัย นอกจากนี้เรื่องพระร่วงยังปรากฏอยู่ในนิทานชาวบ้านที่แพร่หลายอยู่ในเขตจังหวัดสุโขทัย กำแพงเพชร อุตรดิตถ์ พิษณุโลก และตาก โดยพระร่วงจะมีลักษณะเป็นวีรบุรุษในวัฒนธรรม มีสถานที่ พืช และสัตว์ที่เกี่ยวข้องมีอิทธิพลและเป็นที่ยอมรับถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ในสมัยรัตนโกสินทร์พระร่วงเป็นภาพลักษณ์ของผู้นำในอุดมคติจากการปกครองแบบพ่อปกครองลูกควบคู่กับบทบาทในเชิงสังฆธรรมและค่านิยม

บทความเรื่อง “อนุภาคน้ำเต้าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์” ของ วัชรภรณ์ ดิษฐป้าน (2544) วิเคราะห์บทบาทของอนุภาคน้ำเต้าในตำนานน้ำท่วมโลกและตำนานกำเนิดมนุษย์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และทางตอนใต้ของจีน พบว่าน้ำเต้าในตำนานมีบทบาทที่สำคัญ 2 ประการคือ ประการแรก ใช้เป็นเรื่อน้ำเต้าที่หลบภัยในขามน้ำท่วมโลก และประการที่ 2 เป็นน้ำเต้าที่เป็นแหล่งกำเนิดของมนุษย์ชาติพันธุ์ต่าง ๆ แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะให้ความสำคัญกับบทบาทใดขึ้นอยู่กับสภาพสังคมวัฒนธรรมและความคิดความเชื่อของกลุ่มตน แต่ความคิดที่มีอยู่ร่วมกันคือบทบาทของน้ำเต้าต่อการดำรงอยู่ของมนุษยชาติ นอกจากนี้ตำนานน้ำเต้ายังมีบทบาทและความสำคัญในการให้ความกระจ่างเรื่องชาติกำเนิด การประสานความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่มีความหลากหลายชาติพันธุ์ และแสดงความสำคัญของกลุ่มชนเจ้าของตำนาน

เมื่อสำรวจงานวิจัยที่ใช้วิธีการศึกษาแบบโครงสร้างนิยมของเลวี-สเตราส์ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทยของผู้วิจัย พบว่ามีบทความของ Edmund Leach (1967) เรื่อง “Genesis as Myth” ในหนังสือชื่อ Myth and Cosmos บทความนี้เป็นการศึกษาคัมภีร์ Genesis โดยพิจารณาในฐานะที่เป็นตำนานปรัมปรา และใช้แนวคิดของเลวี-สเตราส์มาเป็นแนวทางในการศึกษา ส่วนในแวดวงนักวิชาการไทย ผู้วิจัยพบว่า ปริตตา เณลินเภา กอนันตกุล ได้เขียนบทความต่าง ๆ ที่อธิบายวิธีการศึกษาของเลวี-สเตราส์ไว้หลายบทความ คือ “การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ: ตัวอย่างการวิเคราะห์เรื่องเล่าแบบ myth” (2526) ซึ่งได้ยกตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องเล่าประเภท myth ของ Bronislaw Malinowski และ Claude Lévi -Strauss ““ไม่มีสังคมใดเหนือกว่าสังคมอื่น” ทรรศนะในการศึกษามานุษยวิทยาของ Claude Lévi-Strauss” (2527) “เค้าโครงความคิดเรื่องโครงสร้างและการศึกษานิทานปรัมปราของโคลด เลวี-สเตราส์” (2531, 2533) นอกจากนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ (2545) ก็ได้กล่าวถึงการศึกษาตำนานปรัมปราของเลวี-สเตราส์ไว้ในหนังสือชื่อ สัญวิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์ ด้วย

ส่วนงานวิจัยที่ได้นำวิธีการศึกษาของเลวี-สเตราส์มาเป็นแนวทางในการศึกษาด้านปรัมปราไทย-ไท นอกจากปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) และสุชาวดี หนูนกคัต (2542) แล้ว ยังมี

บทความเรื่อง “น้ำเต้าปุง: วรรณกรรมปริမ်ปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง” ของ พิเชฐ สายพันธ์ (2542) บทความนี้เป็นการนำตำนานเรื่อง น้ำเต้าปุง ซึ่งแพร่หลายในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาวิเคราะห์ตามแนวคิดของเลวี-สเตราส์ พบว่า ตำนานเรื่องนี้มีคู่ความสัมพันธ์แบบตรงข้าม ระหว่างการเกิด – การตาย และคู่ความสัมพันธ์ขัดแย้งระหว่างฟ้ากับดินซึ่งหมายถึงความขัดแย้ง ระหว่างแดนกับมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีคู่ตรงข้ามระหว่างโลกนี้-โลกหน้า ธรรมชาติ-วัฒนธรรม ตำนานเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นกระบวนการคิดของมนุษย์ในการหาคำตอบเรื่อง กำเนิดมนุษย์ กำเนิดพระเจ้า และกำเนิดระบบสังคม

งานทางมานุษยวิทยาที่ศึกษาด้านานและพิธีกรรมในวัฒนธรรมอีสานที่สำคัญ คือ หนังสือ ชื่อ *Buddhism and the Spirit Cults in North-East Thailand* ของ S.J. Tambiah (1970) ซึ่งมี บทความที่ว่าด้วย “*Myth and Rite: The 'Naga' Symbol and the Rocket Festival*” บทความนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อผีในชุมชนหมู่บ้านพรานเหมือน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยประยุกต์แนวคิดทฤษฎีเชิงโครงสร้างของเลวี-สเตราส์ มาศึกษาด้านานเรื่อง ผาแดงนางไอ่ และตำนานเรื่องพระอุปกุศ และมองความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างระหว่างพิธีกรรมในงานบุญบังไฟและบุญพระเวส โดยวิเคราะห์ผ่านสัญลักษณ์ คือ พญานาค ซึ่งเป็นตัวเชื่อมระหว่างตำนานและพิธีกรรมดังกล่าว การศึกษาของ Tambiah นี้ให้เห็นว่า ในตำนานมีคู่ขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับพญานาคซึ่งเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ และความขัดแย้งของสัญลักษณ์พญานาคยังปรากฏในงานบุญพระเวสกับบุญบังไฟในแง่ที่ว่า ในงานบุญพระเวส พญานาคจะเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา ส่วนในงานบุญบังไฟ พญานาคจะมีลักษณะของอำนาจเหนือธรรมชาติที่บันดาลทุกข์สุขให้แก่มนุษย์

นอกจากนี้ ประเด็นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยของผู้วิจัยครั้งนี้ก็คือ ประเด็นเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ได้แก่ บทความเรื่อง “การปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เป็นพุทธ การศึกษาจากวรรณคดีล้านช้าง” ของสุกัญญา ภัทรราชย์ (2537) ศึกษาประเด็นดังกล่าวจากวรรณคดี 5 เรื่องคือ ท้าวบาเจือง (ท้าวสูง – ขุนเจือง) พันขุนบรม ชูสูง-นางอ้ว ผาแดง-นางไอ่ และพญาคันคาก พบว่าความเชื่อหลักที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีทั้ง 5 เรื่องคือความเชื่อเรื่องแดนและความเชื่อในเรื่อง วิญญาณ มีการปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เป็นพุทธโดยปรับการเล่าเรื่องโดยนิทานที่เป็นตำนานเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ใช้วิธีแทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ในบางเหตุการณ์และตัวละครบางตัว ส่วนนิทานที่เป็นทำนองนิยายผู้เล่าจะอ้างว่าเป็นชาดก มีการปรับบทบาทของตัวละครโดยเพิ่มบทบาทของพระอินทร์และลอบบทบาทของแดน สร้างตัวละครที่เป็นแบบฉบับของพระเอกในอุดมคติหรือผู้ปกครองในอุดมคติจากแบบของพญาจักรพรรดิราชในพุทธศาสนา และผสานแนวคิดที่มาจากความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธศาสนาในเรื่องผู้ปกครองด้วยการนำทวดาในพุทธศาสนาเข้ามา

แทนที่แต่มิได้ลบล้างความเชื่อดั้งเดิมให้หมดไป อีกทั้งอธิบายเรื่องคุ้มครองโดยใช้ความเชื่อเรื่อง
เวรกรรมแทนความเชื่อเรื่องสายแนน

นอกจากนี้ ยังมีบทความของ ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้แก่ “*ข้าขวัญข้าว: ความสัมพันธ์
ทางด้านวรรณกรรมและภาพสะท้อนการประนีประนอมของพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมใน
ล้านนา เชียงตุง และสิบสองพันนา*” (2541) ที่มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ทางวรรณกรรมของดินแดน
ทั้งสามและศึกษาการปรับตัวของพุทธศาสนาเมื่ออยู่ในสังคมที่ยังมีความเชื่อดั้งเดิมอย่างแน่นแฟ้น
แล้วพบว่าวรรณกรรมฉบับต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกันมากจนกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์อย่าง
ใกล้ชิด และพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมเพราะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการแต่งและ
เทศนาเรื่องข้าขวัญข้าวจึงมีบทบาทในการทำให้พิธีกรรมที่มีการผสมกลมกลืนของพุทธศาสนากับ
ความเชื่อแบบดั้งเดิมนี้นี้ประกอบพิธีได้สำเร็จ

บทความเรื่อง “*พระพุทธเจ้าในตำนานและนิทานพื้นบ้านไทย - ไท*” (2542ข) ที่วิเคราะห์
เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า 3 ประเภท คือ นิทานอธิบายเหตุ ดำนานอธิบายความเป็นมาของ
บ้านเมืองหรือศาสนสถาน และตำนานอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรม พบว่าพระพุทธเจ้าใน
สายตาหรือความคิดของชาวบ้านไทย-ไทมีหลายลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือเป็นผู้มีฤทธิ์มีอำนาจ
ไม่น้อยไปกว่าเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่เคยนับถือกันมาก่อน ตำนานต่าง ๆ สร้างเรื่องจากความประทับใจใน
พระคุณลักษณะที่มีอภิญาญาณของพระพุทธเจ้า เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เสด็จมาซึ่งที่ต่าง ๆ
เป็นการสร้างความรู้สึกรู้สึกว่าพระพุทธเจ้ามิได้เป็นบุคคลอื่นขณะเดียวกันก็สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้
สถานที่ ส่วนการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในตำนานเกี่ยวกับพิธีกรรมเป็นการช่วยย้ำให้เห็นความสำคัญ
ของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิมว่าให้สามารถปฏิบัติต่อไปอย่างสบายใจ ไม่รู้สึกเกิด
ความขัดแย้งหรือคับข้องใจเมื่อนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก

บทความเรื่อง “*ความเป็นมาของผู้ปกครอง: จากตำนานไทย - ไทถึงไตรภูมิพระร่วง*”
(2543ก) ซึ่งศึกษาความเป็นมาของผู้ปกครองในตำนานของลาวและไทดำ ตำนานไทอาหมไทใหญ่
ตำนานและพงสาวดารล้านนา และไตรภูมิพระร่วง พบว่าแนวความคิดเรื่องความเป็นมาของ
ผู้ปกครองมีความสัมพันธ์กับความคิดความเชื่อในสังคม เรื่องราวความเป็นมาของผู้ปกครอง
ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวความเป็นมาของมนุษย์ ตามความคิดความเชื่อดั้งเดิม
ผู้ปกครองเป็นผู้ที่ผีฟ้าหรือเทพเจ้าส่งลงมาปกครองมนุษย์ มักมีลักษณะเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม
ด้วย ส่วนผู้ปกครองตามแนวคิดทางพุทธศาสนาเกิดจากการคัดเลือกของมนุษย์เองเพื่อจัด
ความขัดแย้งในการทำมาหากิน เมื่อบุคคลอยู่ในสังคมใหญ่ขึ้น อย่างไรก็ดี วรรณกรรมที่แสดง
ความคิดความเชื่อทั้ง 2 แบบเสนอทัศนคติตรงกันว่า ผู้ปกครองที่ดีจะต้องดูแลทุกข์สุขของประชาชน
ต้องมีคุณธรรม โดยเฉพาะตามแนวคิดทางพุทธศาสนา ผู้ปกครองต้องมีศีล ขี้เมตตาในทศพิธ-
ราชธรรม

จากการสำรวจงานวิจัยข้างต้น จะเห็นว่ายังไม่มีการรวบรวมตำนานปรัมปราทั้งสังคม วัฒนธรรมไทยมาวิเคราะห์ความขัดแย้งและการประนีประนอม โดยประยุกต์ใช้วิธีการหาความรู้ แบบโครงสร้างนิยมของเลวี- สเตราส์ จึงน่าสนใจที่จะศึกษาในประเด็นดังกล่าว อย่างไรก็ตาม งานวิจัยต่าง ๆ ที่ได้สำรวจมานี้ก็เกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ผู้วิจัยจะได้ดำเนินการต่อไป กล่าวคือ จะเป็น แหล่งข้อมูลของตัวบทตำนานปรัมปราต่าง ๆ ที่จะได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ เป็นแหล่งความรู้ เกี่ยวกับตำนานปรัมปราแต่ละเรื่องและแต่ละประเภทในประเด็นต่าง ๆ ที่ได้มีการศึกษามาแล้ว โดยละเอียดซึ่งจะช่วยเติมเต็มให้งานวิจัยของผู้วิจัยสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป